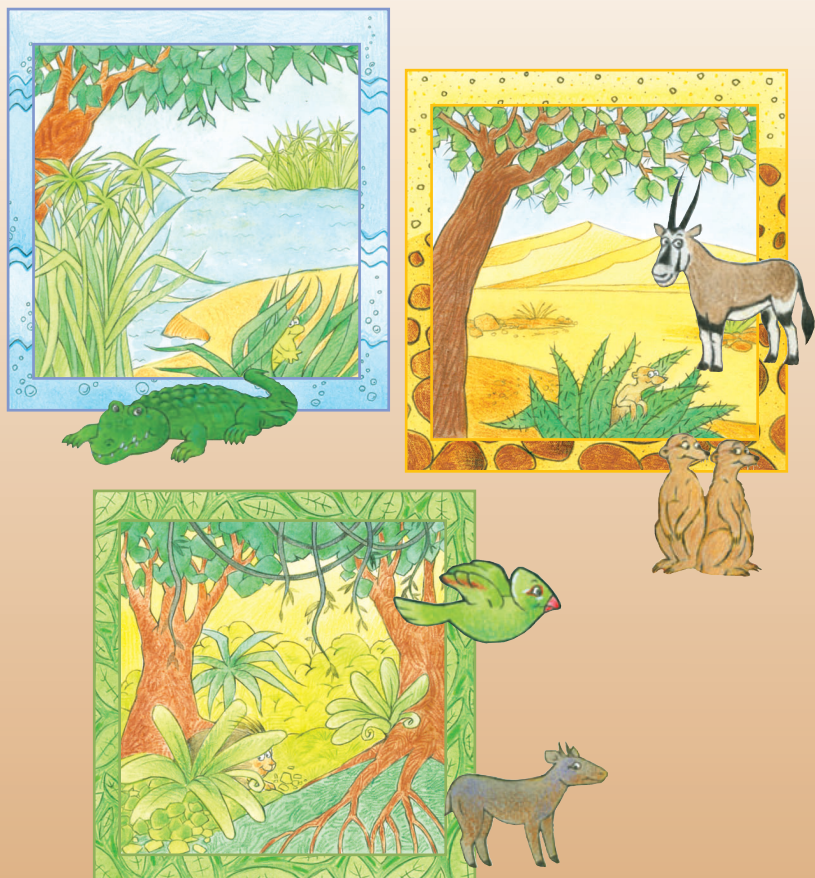

Xitori 1

Kaya

Xitori 2

I vhilwa ra mani leri?

Xitori 3

Riendzo

Xitori 4

I mani a nga faya fasitere?

Buku Leyikulu 4

Leswi nga endzeni

1. Kaya.....	1
2. I vhilwa ra mani leri?	9
3. Riendzo.....	17
4. I mani a nga faya fasitere?.....	25

Tibuku Letikulu ta Xiyimo xa Masungulo

Yi hangalasiwile hi 2017 hi Molteno Institute for Language and Literacy

Landza matsalwa ma vahlayi ma nandzelelano lama

nga seketeriwa hi timali hi va Zenex Foundation

Buku Leyikulu 4

- Muhleri wa matsalwa: **Jenny Katz**
- Muhlukisi wa xitori: **Jenny Katz** na **Mirna Lawrence**
- Mutivi wa ririmi ra Xitsonga: **Tirhani Abigail Mabasa**
- Swifaniso: **Sandy Campbell** - 1. Kaya, **Vusi Malindi** - 2. I vhilwa ra mani leri?, **Pinky Wilson** - 3. Riendzo, **Shayle Bester** - 4. I mani a nga faya fasitere?
- Maandlalelo na vukhavis: **Resolution**

© 2017 Molteno Institute for Language and Literacy

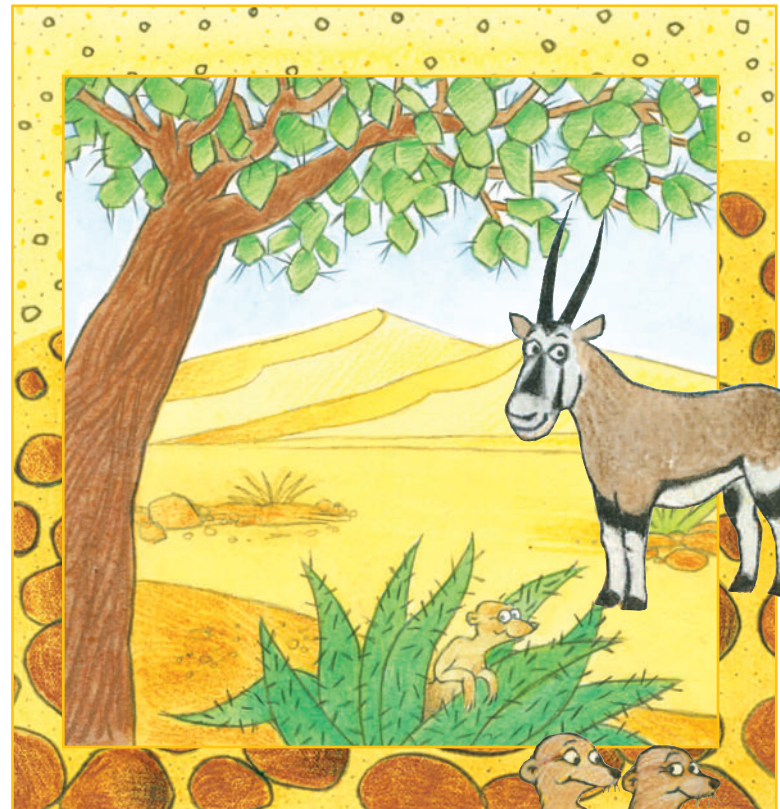
ISBN 978-1-77580-489-5

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives (CC BY-NC-ND) 4.0 International Licence

Disclaimer: You are free to download and share this work as long as you attribute the Molteno Institute for Language and Literacy, but you may not change this work in any way or use it commercially.

1 Kaya

LOKO U NGA SI HLAYA XITORI

Tiva tinhlamuselo ta marito lama

nyakukolwe (*heron*), nkolokono (*dragonfly*), ntanga wa swiharhi, xifundzheni, mananga, xa xele (xa kamba/xa xiphambati), manghovo (*meerkats*), xipame, mfutsu (*xibodze*), ndzeyana (*weaver bird*), nungu (*porcupine*), mhuti (*duiker*), rimpfani, maboboma

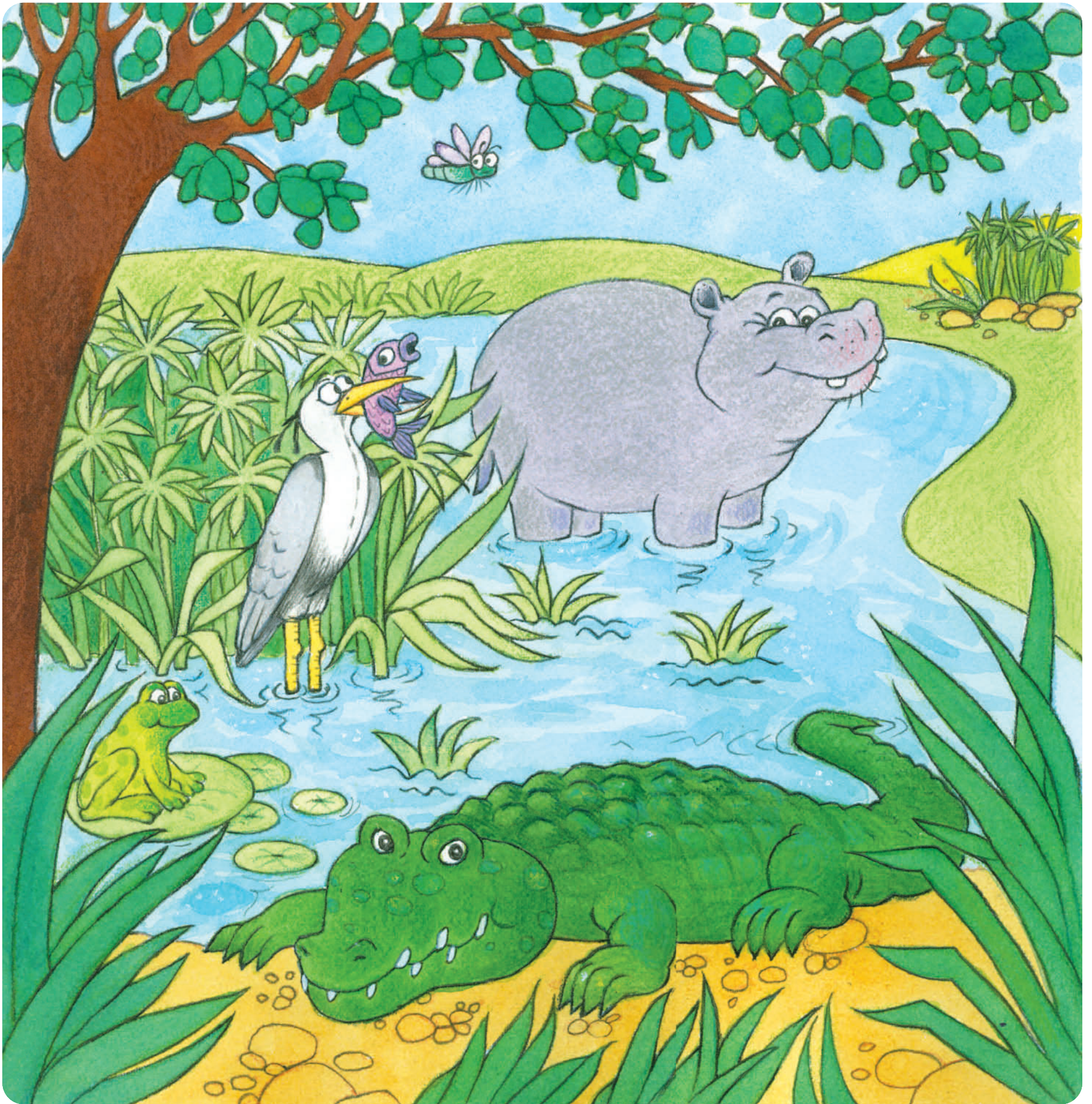
Xana wa ma vona mati? I damu leri.

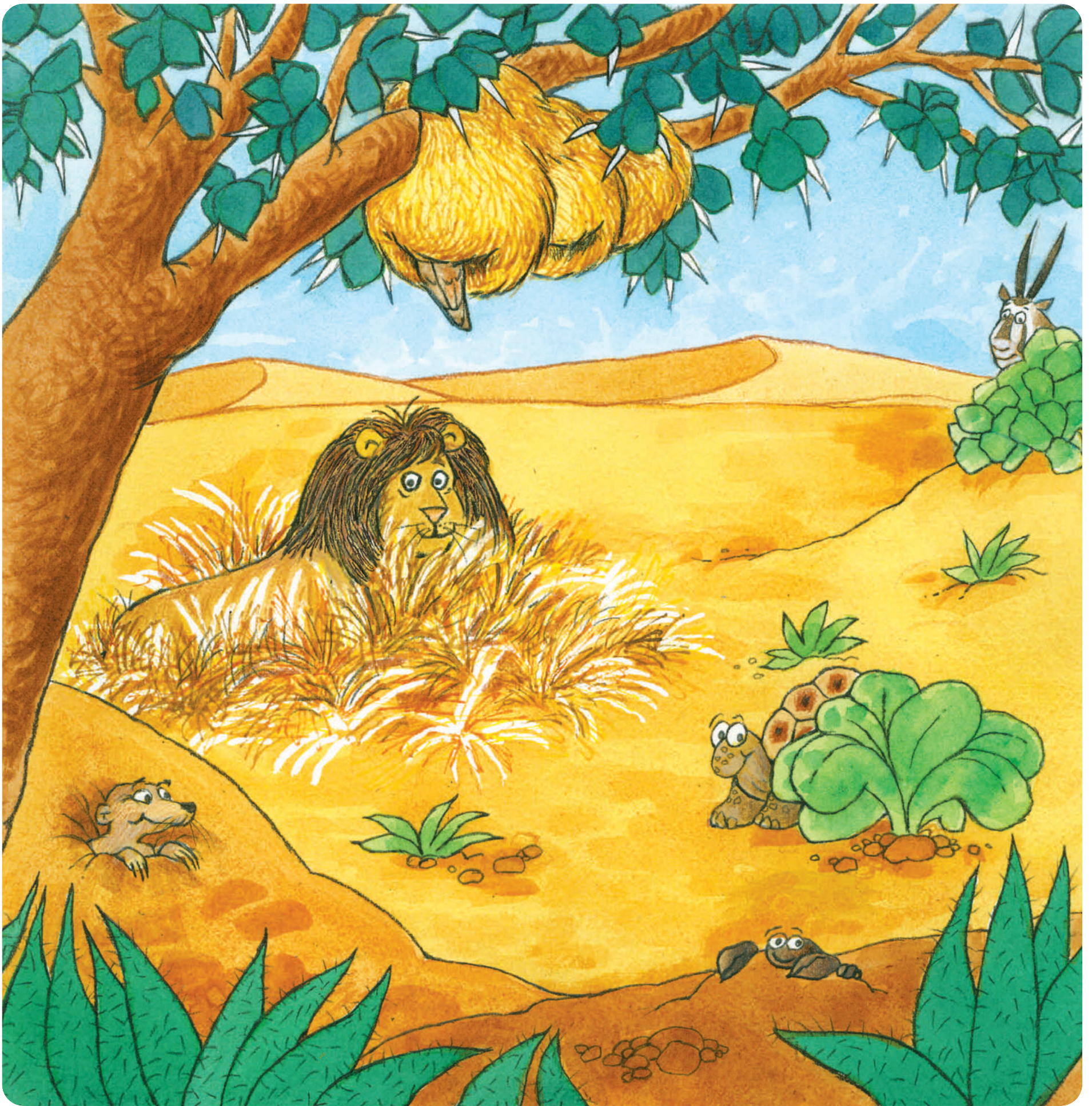
I kaya ra mani leri? Ku tshama laha?

Mahlo, tindleve, nomo wa xinyenyana na ncila ...

U nga kuma swiharhi swingani laha?

Timpfuvu na tingwenya swi tshama edan'wini. Nyakukolwe yi khoma tihlampfi leti tshamaka laha dan'wini. Machela na tinkolokono swi tshama kona na swona. Hinkwaswo swi lava mati leswaku swi ta hanya. Damu i kaya ra swona.

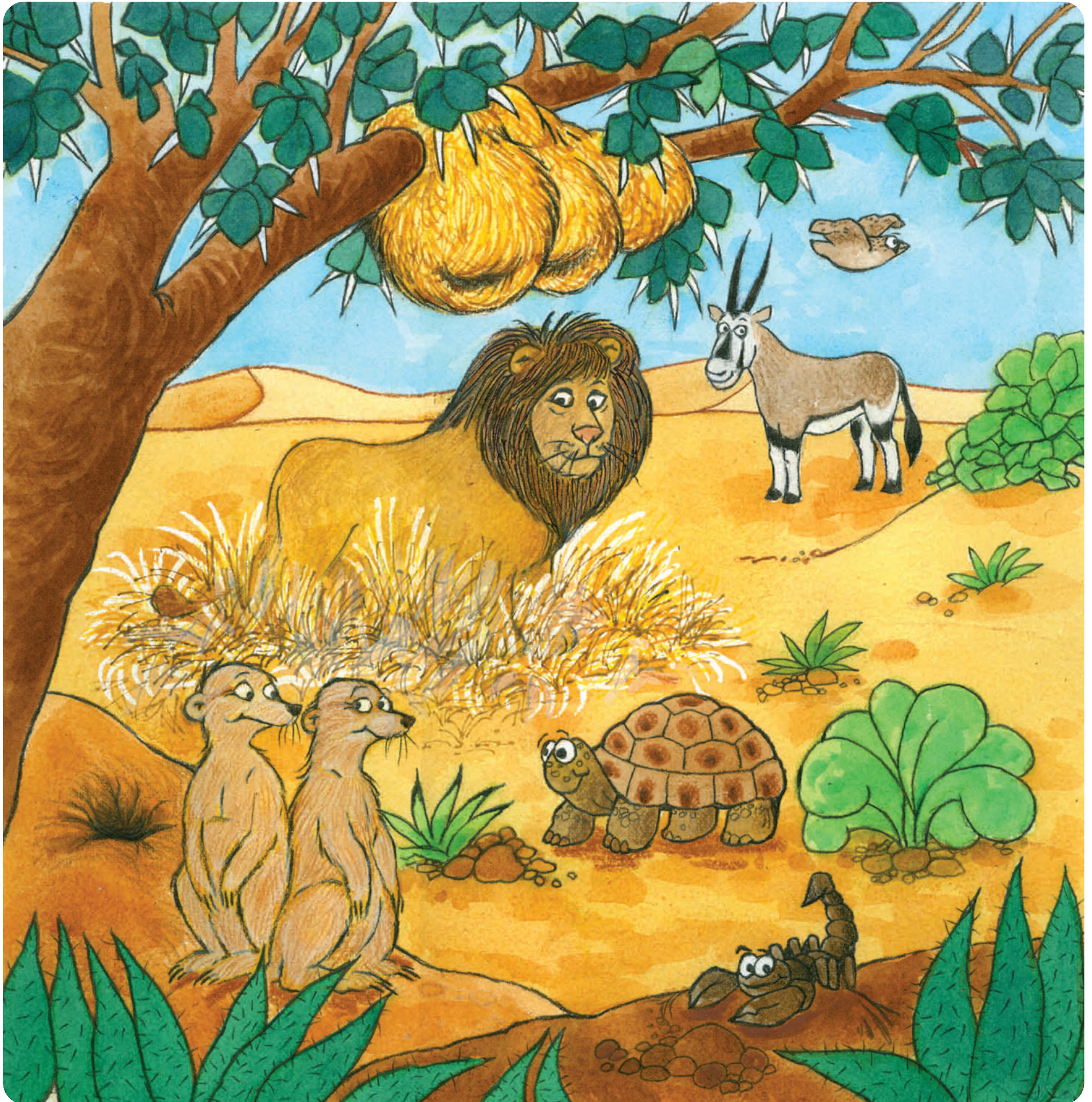
Xana wa yi vona santi? Ndhawu leyi i mananga.

I kaya ra mani leri? Ku tshama mani laha?

Mahlo, tindleve, timhondzo, xa xele na ncila ...

U nga kuma swiharhi swo hambana swa njhani?

Manghovo na swipame swi tshama emananga. Tinghala tikhoma ti-gemsbok leti tshamaka emananga. Timfutsu na tindzeyana swi tshama laha na swona. Emananga ka hisa, ku omile, kambe i kaya ra swona.

Xana wa yi vona mirhi? Ndhawu leyi i nhova.

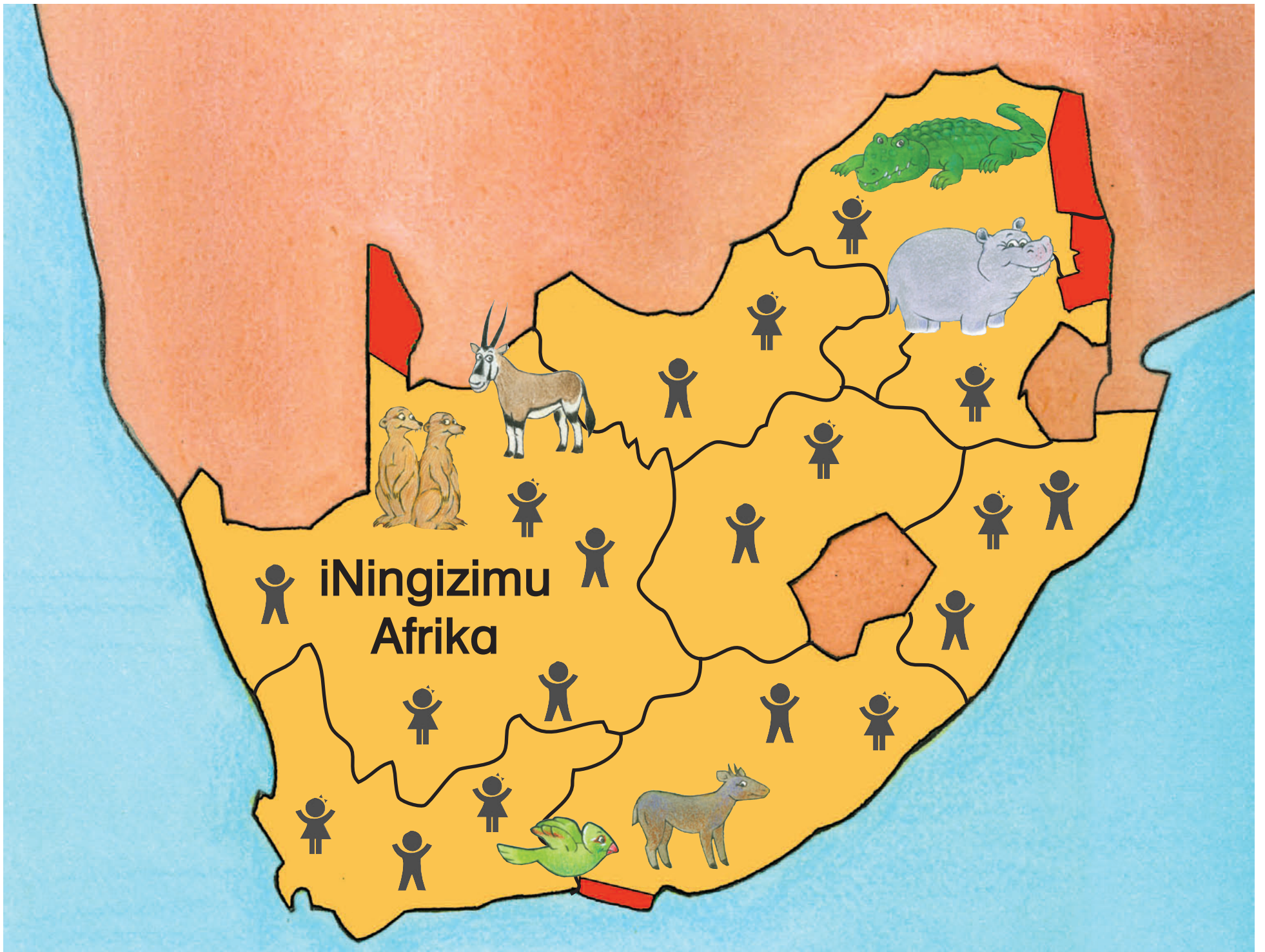
I kaya ra mani leri? Ku tshama mani laha?

Mahlo, tindleve, timhondzo, nomu wa xinyenyana na micila yo tala ...

Xana u nga kuma swiharhi swo hambana swa njhani?

Nkawu na nungu swi tshama enhoveni. Tiyingwe tikhoma timhuti leti tshamaka laha enhoveni. Mampfani na swinyanyana swa rihlaza loeries swi tshama laha na swona. Nhova i kaya ra swona.

Languta mepe wa Afrika Dzonga. Hinkwaswo swiharhi leswi u nga swi vona swi kumeka etindhawini to hambana ta Afrika Dzonga. Xana u nga tikuma tindhawu leti eka mepe? Afrika Dzonga i kaya ra swona. Swi avelana vutshamo na hina.

2 I vhilwa ra mani leri?

LOKO U NGA SI HLAYA XITORI

Tiva tinhlamuselo ta marito lama
makheniki, xikalichana, mbhongolo (donki)

Amu i mufana loyi a rhandzaka timovha ku tlula swilo hinkwaswo. A lava ku va makheniki loko a kula a ta kota ku tirha hi timovha siku hinkwaro.

Siku rin'wana Amu u kume vhilwa lerikulu ro hatima ri ri esantini kusuhi na patu. A ku ri vhilwa ro saseka leri a nga si tshama a ri vona.

'I vhilwa ra mani leri?' a tivutisa.

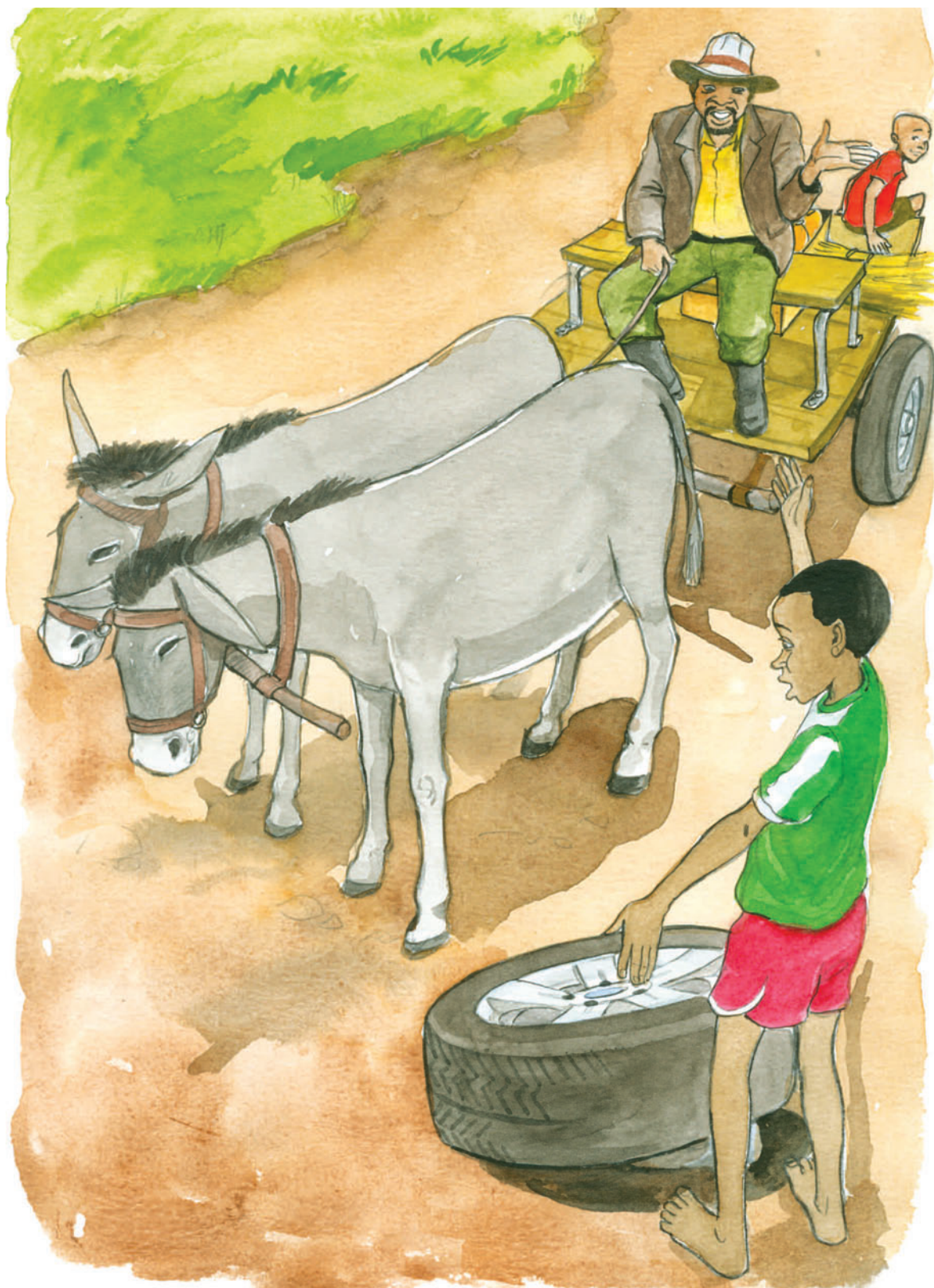
Amu a vona xikalichana xa timbhongolo xi ri kuteni. *Tlip-tlop, tlip-tlop.*

U huwelele muchayeri leswaku a yima.

'Minjhani, tatana. I vhilwa ra n'wina leri?' a vutisa.

'E-e, a hi ra mina,' ku hlamula wanuna. 'Vhilwa rero ri saseka ngopfu ku va ra xikalichana xa mina!'

Kutani a ya emahlweni na riendzo ra yena. *Tlip-tlop, tlip-tlop.*

Endzhaku ka nkarhi Amu a vona teretere ra xitshopana ri ri eku teni.
Chug-chug-chug.

A huwelela muchayeri leswaku a yima.

‘Minjhani, tatana. I vhilwa ra n’wina leri?’ a vutisa.

‘E-e, a hi ra mina,’ ku hlamula wanuna. ‘Vhilwa leri a ri nge ringani eka teretere ya mina!’

Kutani a ya emahlweni na riendzo ra yena. *Chug-chug-chug.*

Endzhaku ka timinete, Amu a vona xithuthuthu xa rihlaza xi ri eku teni.
Phut-phut-phut.

A huwelela muchayeri leswaku a yima.

‘Minjhani, sesi. I vhilwa ra n’wina leri?’ a vutisa.

‘E-e, a hi ra mina,’ ku hlamula sesi. ‘Vhilwa rero i rikulu ku ringana eka xithuthuthu xa mina!’

A ya emahlweni na riendzo ra yena. *Phut-phut-phut.*

A ku hisa swinene na swona Amu a twa torha. Kambe a nga siyanga vhilwa ra yena lerikulu ro hatima.

Kutani Amu a vona vhone yo basa yi ri eku teni. *Vhroom-vhroom-vhroom.*

A yimisela muchayeri voko leswaku a yima.

‘Minjhani, manana. I vhilwa ra n’wina leri?’ a vutisa.

‘E-e, a hi ra mina,’ ku hlamula wansati. ‘Vhilwa rero ri saseke ngopfu a ri fanelangi vhone ya mina!’

A ya emahlweni na riendzo ra yena. *Vhroom-vhroom-vhroom.*

Amu se a twa torha a tlhela a twa na ndlala. Kambe a nga siyanga vhilwa ra yena ro hatima.

Endzhaku ka nkarhi u vone thekisi ra wasi ri ri eku teni. *Toot-toot-toot.*

A yimisela muchayeri voko leswaku a yima.

‘Yima! Ndzi kombela u yima! Minjhani, tatana. I vhilwa ra n’wina leri?’ a vutisa.

‘E-e, a hi ra mina,’ ku hlamula muchayeri wa thekisi. ‘Vhilwa ra mina ra xiphere ri le hansi ka thekisi ya mina!’

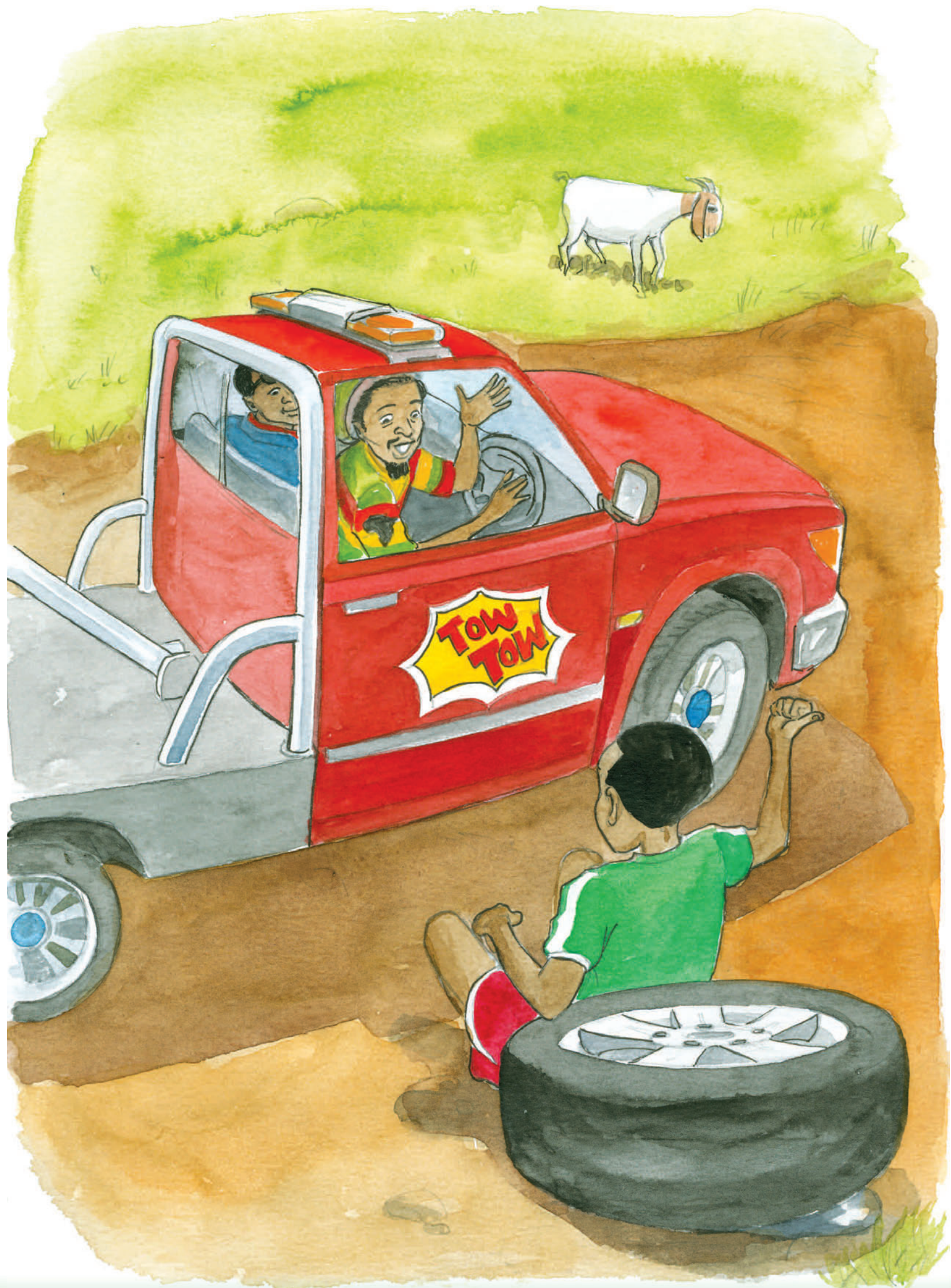
A chayela thekisi ra yena hi rivilo ku huma na ritshuri. *Toot-toot-toot.*

Se a ri lava ku pela. Amu a swi tiva leswaku nkarhi wo ya ekaya wu fikile.
A vona movha wo koka timovha wo tshwuka wu ri eku teni. *Tlak-tlak-tlak.*
Amu a yimisa voko leswaku muchayeri a ta yima.

‘Minjhani, tatana. I vhilwa ra n’wina leri?’ a vutisa.

‘E-e, a hi ra mina,’ ku vula muchayeri wa movha wo koka timovha.

Wanuna un'wana a chika eka movha lowu wo koka mimovha a ya eka Amu.

'I vhlwa RA mina!' ku huwelela wanuna a tsakile. Ri hume emovheni wa mina a ndzi ri eku ri laveni hinkwako lomu!'

Amu a languta endzhaku ka movha wo koka mimovha. A ku ri na movha wa ntima wo saseka lowu a wu nga ri na vhlwa ra le mahlweni!

'Ndza khensa swinene, mufana wa mina, ku va u kume vhlwa ra mina u tlhela u ri hlayisa!' ku vula wanuna. 'Loko movha wa mina wu lunghisiwile ndzi ta ku landza ndzi ta ku khandziyisa movha wa mina!'

Hi ntigiso, ku nga si hela masiku mambirhi, hi loko wanuna a vuya. Un'wana na un'wana a va languta loko Amu a khandziya movha lowu wo saseka wa ntima. A ku ri siku ra kahle swinene evuton'wini bya Amu!

3 Riendzo

LOKO U NGA SI HLAYA XITORI

Tiva tinhlamuselo ta marito lama

riendzo, xihahampfhuka, nkwama, kholichi, tibolo, bete na tiphede ta khirikete, mubindzuri, vubindzurisi

Masiku hinkwawo vanhu va teka riendzo. Va ya etindhawini to hambana no tirhisa swo famba swo hambana. Vanhu va famba hi movha kumbe xitimela. Va famba hi bazi kumbe hi thekisi. Va famba hi xikepe kumbe hi xihahampfhuka.

A hi tihlanganiseni na vanhu lava va tilulamiselaka ku famba. Xana u nga bvumba leswaku va ya kwini? Xana u nga bvumba leswaku va ta famba hi yini?

N'wamabindzu wa xinuna u teka riendzo ra xibindzu mundzuku. U le ku tilulamiseleni riendzo ra yena. U pake tihembe ta yena ta kahle, tisuti na tithayi endzeni ka nkwama, sweswi u le ku pakeni ka maphepha ya yena ya nkoka. Xa nkoka, u na thikithi ra yena!

'Ndzi langutele riendzo ra mina swinene. Ndzi rhandza ku endza,' a vula.

Xichudeni xi ya eka riendzo leri xi nga ta fika xi dzima tende mundzuku hikuva kholichi yi pfarile hikuva nkarhi wo wisa wu fikile. U le ku tilulamiseleni. U pake swiambalo swa yena na tibutsu eka nkwama ya yena yo haka endzhaku, u tthele a paka na nkwama yo etlela eka yona. Xa nkoka, u na thikithi ra yena!

‘Ndzi tsake ngopfu hi riendzo leri ra mina. Ndzi rhandza ku endza!’ a vula.

Mufana wa xikolo u teka riendzo ro ya tlanga khirikete mundzuku. U le ku tilulamiseni. U pake yunifomo ya yena na swiambalo swo tlanga hi swona khirikete endzeni ka nkwama ya yena. Sweswi u le ku pakeni tiphede ta khirikete, bete na tibolo. Xa nkoka, u na thikithi ra yena!

‘Ndzi tsakile hikuva ndza famba. Ndzi rhandza ku endza,’ a vula.

Mubindzuri u teka riendzo ra swa vubindzurisi. U xava no xavisa swiambalo Afrika Dzonga leyi hinkwayo. U pake swiambalo swa yena na n'wana wa yena wa mufana. U pake na nkwama leyikulu leyi nga na swiambalo leswi a lavaka ku swi xavisa. Xa nkoka, u na thikithi ra yena!

'Ndzi langutele riendzo ra mina swinene. Ndzi rhandza ku endza,' a vula.

Kokwana wa xisati wa famba mundzuku u ya endzela n'wana wa yena wa nhwanyana na vatukulu va yena vanharhu. U pake swiambalo swa yena na tinyiko ta vandyangu. Sweswi u le ku pakeni swo hlamba hi swona endzeni ka nkwama yo chela swo hlamba hi swona. Xa nkoka, u na thikithi ra yena!

'Ndzi langutele riendzo ra mina swinene. Ndzi rhandza ku endza,' a vula.

Vona vanhu lava fambaka hi Gautrain namuntlha! Xana wa va tiva leswaku i va mani? I mubindzuri na n'wana wa yena, i wanuna wa n'wamabindzu, i n'wana wa mufana wa xikolo, i xichudeni na kokwana! Xana va ya kwini?

Gautrain ya tsutsuma swinene. Yi tsutsuma ku hundza xithuthuthu, thekisi hambi ku ri movha wo rheyisisa hi wona! Kambe ...

A yi tsutsumi ku hundza xihahampfhuka!

Vona vanghani va hina erivaleni ra swihahampfhuka, va nghena endzeni ka xihahampfhuka. Sweswi ha swi tiva leswaku va ta famba njhani kambe a hi se swi tiva leswaku va ya kwini ...

Xana u nga bvumba?

4 I mani a nga faya fasitere?

LOKO U NGA SI HLAYA XITORI

**Tiva tinhlamuselo ta marito lama
phungela, khirikete, thenisi, golufu**

Loko Manana Mabasa a vuya ekaya ku huma emavhengeleni u chuhile loko a vona fasitere ra yena ri fayekile. A ku tele manghilazi laha hansi, ku tlhela ku va na bolo leyitsongo, yo tiya, yo basa eka kamara ro swekela.

'Fasitere ri fayekile!' ku huwelela Manana Mabasa. 'Ndzi ta n'wi kuma loyi a nga endla leswi!'

Manana Mabasa a hlundzuke ngopfu. A swi tiva leswaku i vana lavo phungela lava nga faya fasitere ra yena. Hi loko a huma a famba a va lava ...

Manana Mabasa u vone vafana van'wana va tlanga khirikete.

'I bolo ya n'wina leyi? Hi n'wina mi nga faya fasitere ra mina?' a vutisa a hlundzukile.

Vafana va languta bolo leyitsongo yo basa leyi a ri evokweni ra Manana Mabasa. Kutani va n'wi komba bolo ya vona ya khirikete yo tshwuka.

'E-e, manana! A hi bolo ya hina. Ya hina hi leyi. A hi hina hi nga faya fasitere ra n'wina,' ku hlamula vafana.

Manana Mabasa a famba hi xindlelana. A vona vanhwanyana va tlanga bolo ya mavoko.

‘Bolo leyi yi faye fasitere ra mina. A hi ya n’wina?’ ku vutisa Manana Mabasa.

Vanhwanyana va languta bolo leyitsongo yo basa leyi a yi ri evokweni ra Manana Mabasa. Kutani va n’wi komba bolo ya vona leyikulu mavoko ya xilamula.

‘E-e, manana! A hi bolo ya hina. Ya hina hi leyi. A hi hina hi nga faya fasitere ra n’wina,’ ku hlamula vanhwanyana.

Manana Mabasa a ya emahlweni a famba, a tivutisa leswaku ku nga va kuri vana vahi vo phungela va nga faya fasitere ra yena.

A vona vana van'wana va tlanga bolo ya milenge.

'I bolo ya n'wina leyi? Hi n'wina mi nga faya fasitere ra mina?' ku vutisa Manana Mabasa.

Vana va languta bolo leyitsongo yo basa leyi a yi ri evokweni ra Manana Mabasa. Kutani va n'wi komba bolo ya vona leyikulu ya milenge ya ntima no basa.

'E-e, manana! A hi bolo ya hina. Ya hina hi leyi. A hi hina hi nga faya fasitere ra n'wina,' ku hlamula vana.

Manana Mabasa a famba a ya emahlweni. A tivutisa nakambe leswaku ku nga va mani loyi a nga faya fasitere ra yena.

A vona vanhwanyana vambirhi va tlanga thenisi.

‘Bolo leyi yi faye fasitere ra mina. I ya n’wina?’ ku vutisa Manana Mabasa.

Vana va languta bolo leyitsongo yo basa leyi a ri evokweni ra Manana Mabasa. Kutani va n’wi komba bolo ya vona ya xitshopana ya thenisi.

‘E-e, manana! A hi bolo ya hina. Ya hina hi leyi. A hi hina hi nga faya fasitere ra n’wina,’ ku hlamula vanhwanyana.

Manana Mabasa a ri kusuhi no fika ekaya nakambe. A nga si swi tiva leswaku i mani a nga faya fasitere ra yena.

A vona vafana vambirhi va tlanga rhagbi.

‘I bolo ya n’wina leyi? Hi n’wina mi nga faya fasitere ra mina?’ a vutisa Manana Mabasa.

Vafana va languta bolo leyitsongo yo basa leyi a ri evokweni ra Manana Mabasa. Kutani va n’wi komba bolo ya vona leyikulu ya rhagbi ya buraweni.

‘E-e, manana! A hi bolo ya hina. Ya hina hi leyi. A hi hina hi nga faya fasitere ra n’wina,’ ku hlamula vafana.

Manana Mabasa a vuyela ekaya. A hlundzukile hikuva a nga kumanga munhu loyi a nga faya fasitere ra yena. Loko a karhi a rhelela a ya ekaya, u vone muakelani wa yena Musa, a titoloveta ku tlanga golufu exirhapeni xa yena.

Manana Mabasa a languta bolo yo basa leyitsongo evokweni ra yena. Kutani a languta eka tibolo to basa letitsongo leti fanaka na yona leti a ti ri ehansi exirhapeni xa Musa.

‘I bolo ya wena leyi?’ ku huwelela Manana Mabasa.

‘Ina!’ ku hlamula Musa. ‘I bolo ya mina.’

‘A hi n’wana wo phungela loyi a nga faya fasitere ra mina. Hi wena!’ ku vula Manana Mabasa a hlamarile.

‘O, ndzi khomeleni, Manana Mabasa! Ndzi ta ri hakela fasitere ra n’wina,’ ku hlamula Musa. ‘Ndzi ta ta sweswi ndzi ta mi pfuna ku basisa.’

Manana Mabasa a sungula ku n’wayitela hikuva a ri na fasitere lerintshwa.

Musa u tshembhise leswaku u ta va na vukheta loko a karhi a titoloveta ku tlanga golufu exirhapeni xa yena!

Tibuku Letikulu i switirhisiwa swa kahle eka ku hlaya hi ku avelana. Buku yin'wana na yin'wana Leyikulu ya *Vula Bula* yi na switori swa mune leswi nga hlanganisiwa na tibuku to hlaya ku ya hi mintlawa leswi nga na tinhlokomhaka to fana. Swifaniso leswi nga na mihlovo yo saseka na matsalwa yo hlayela ehenhla yo fuwa swi tirha swin'we ku hlohlotela rirhandzu ra switori na ku hlaya. Ku burisana hi swifaniso ku ta hluvukisa vuswikoti bya vadyondzi byo vona na ku kucetela ku titsheмба eka mbulavulo wa ntivomarito. Emasungulweni ya xitori xin'wana na xin'wana ku na nongonoko wa ntivomarito lama vadyondzi va faneleke ku ma tiva leswaku va ta kota ku twisisa xitori.

Buku Leyikulu 1

1. Baleka
2. Basisa
3. Yoo!
4. E-e!

Buku Leyikulu 2

1. Etlela
2. Yingisela
3. Dirowa u tsema
4. Tatana u sele na n'wana

Buku Leyikulu 3

1. Xi famba hi xihatla
2. Hlayela
3. Ku hlevelana
4. Ha nyikela

Buku Leyikulu 4

1. Kaya
2. I vhilwa ra mani leri?
3. Riendzo
4. I mani a nga faya fasitere?

Buku Leyikulu 5

1. Pfunani!
2. U kwihi Xiluva?
3. Hi tlanga xitumbelelani
4. Aa, Tatana Nkawu!

Buku Leyikulu 6

1. Tino
2. Va ya xava swiambalo
3. Dyikheroto
4. Moya na dyambu

Buku Leyikulu 7

1. Xitori xa masalamusi
2. Sopo ya maribye
3. Vekela mundzuku
4. Hi baka na kokwana

Buku Leyikulu 8

1. Mpfundla na xibodze
2. Nghala na kondlo
3. Doroba ra ka hina
4. Afrika Dzonga ra hina

XITSONGA